

ДИДРО И ИДЕЯТА ЗА ЕНЦИКЛОПЕДИЯТА

Владимир Маринов (НБУ)

Името на Дидро несъмнено се свързва с *Енциклопедията* – прочутия проект за *Всеобщ тълковен речник на науките и изкуствата*, превърнал се в символ на Просвещението. Какво обаче е собствено енциклопедичното в *Енциклопедията*? Подобен въпрос е подвеждащ, защото може да му се отговори поне по няколко начина. Например, правилният от социокултурна гледна точка отговор би бил, че със своя проект за универсален речник Дидро и д'Аламбер успяват да наложат нов обществен стандарт за ерудиция и образованост – до такава степен, че и днес в библиотеките на повечето къщи от средната класа е съвсем вероятно да намерим подредена колекция от поне няколко енциклопедични тома, символизираща по-специалния статут на съответното семейство. От друга страна, в правото сме да потърсим и по-задълбочен, един вид платонистки отговор – влизайки в ролята на Сократ, да кажем: „Не, не се интересуваме от една или друга употреба на енциклопедичното, а от неговата същност, от това, което то е поначало, от евентуалната му форма.” С други думи, бихме могли да се запитаем за самата *идея* за енциклопедията.

Естествено, всяка идея е семантично представена от обозначаващ я термин или дума. Какво собствено разбира Дидро под *енциклопедия*? В едноименната статия, включена в първото издание на *Енциклопедия* (1755 г.), той предлага следната етимология:

„*Енциклопедия*: думата означава свързването на познанията; съставена е от гръцкия предлог *en* ‘във’ и гръцките съществителни *kýklos* ‘кръг’ и *paidéia* ‘познание’.“ [‘Encyclopédie’: t. V, p. 635]

Казаното някак нашироко в същата статия бива обобщено доста точно след почти век и половина в едноименната статия от вече „зрялата” *La Grande encyclopédie*:

„Това, което древните наричали енциклопедия (*enkýklios paidéia*), представлява сборът на универсалните познания, които всеки възпитан човек трябва да притежава, преди да се отдаде на практическия живот или да се посвети на някоя специализирана наука.“ [t. XV, p. 1008]

Енциклопедията, става ясно, се оказва кръглият свод на човешкото знание – не толкова механичният сбор от всички постижения на отделните науки и изкуства, колкото тяхната сложна, но органична взаимосвързаност в едно живо тяло-*корпус* на знанието, което е подвижно, разширява се и се видоизменя с неравния ритъм на живите процеси, протичащи в науката на съответното време. От друга страна, енциклопедията не би била символ на Просвещението, ако не ѝ беше присъща претенцията за универсалност и (поне временна) изчерпателност. Енциклопедичността предполага едно универсално, комплексно познание, в чиято мрежа са свързани всички умове по силата на неговата системна рационалност. Самият Дидро обяснява този факт – според възприетия стил на подредба в статиите от *Енциклопедия* – така:

„В действителност, целта на такава енциклопедия е (i) да събере познанията, пръснати по цялата земя, (ii) да представи общата им система на хората, с които живеем, както и (iii) ...“ [t. V, p. 635]

Тук ще спра и умишлено ще премълча третото. Засега ни стига заключението, че идеята за енциклопедия се свързва експлицитно с работата по систематичното обединяване на ако не всички, то поне на възможно най-голям брой знания. Разбира се, тази претенция е в пълно съгласие с клишираното ни разбиране за научен прогрес и всеобщ разум – „идеи“, които сме свикнали да свързваме някак автоматично с Просвещението. Какво обаче е чисто физическото измерение на такава енциклопедия? Как тя се определя във времето и пространството?

Очевиден факт е, че енциклопедията представлява *книга*. Написването и прочитането ѝ, обаче, се оказват по-други, и именно в особеното конструиране и употреба на нейния текст можем да доловим специфичното разбиране на Дидро за целите и същността на енциклопедичното познание. На първо място, проектът за *Енциклопедия* предполага не просто интелектуалното смирение на учения ум пред масива на натрупаното знание, но преди всичко принципната несъизмеримост на индивидуалното съзнание с безкрайната система на човешките дейности и опити:

„Когато хвърлим поглед към огромната материя на енциклопедията,“ пише Дидро, „единственото, което съзнаваме съвсем ясно, е, че тя не би могла да бъде дело на един-единствен човек. Как изобщо в краткия си жизнен път отделният човек би съумял да познае и развие *всеобщата система на природата и изкуството*? ... И все пак човекът, ще кажат, е господар на

всичко онова, което съществува, той е в състояние да овладее с волята си всички богатства, които останалите хора са натрупали. Не мога да се съглася с това основоположение. Въобще не вярвам, че на който и да било човек е дадено да познае *всичко*, което може да се познае, да се възползва от всичко предоставено му, да види всичко, което може да види, да проумее всичко, което е достъпно за ума.“ [*ibid.*]

От казаното излиза, че отделният човешки ум никога не може да постигне идеала на научното познание сам. Затова и втората задача на енциклопедичния проект е да ни убеди в неизбежността на познавателното сътрудничество – в това, че свързването на знанията в една цялостна система с по-едър смисъл за нас е в крайна сметка въпрос на колективно усилие. Дидро продължава именно в този дух:

„За да се покаже колко трудно за отделния човек е да осъществи подобен тълковен речник на всеобщата наука, е достатъчно просто да се изтъкнат трудностите при правенето на речник по принцип. Това е начинание, в което си поставяме за цел да фиксираме значението на термините в даден език, като ги дефинираме в рамките на едно просто, точно, ясно и прецизно изброяване. Само че добрите дефиниции са тези, които съчетават в себе си съществените и реалните атрибути на означаваното със съответната дума нещо. ... По тази причина и един добър речник никога не би се получил без *сътрудничеството на голям брой талантиливи специалисти* [курсивът мой – В. М.], при положение че дефинициите на думите по нищо не се различават от дефинициите на нещата, а самите неща не могат да се дефинират или опишат добре от никой друг, освен от тези хора, които са ги подложили на продължително проучване. В този смисъл, такъв *Всеобщ тълковен речник на науките и изкуствата* [= *Енциклопедия*] не би могъл да бъде дело на един-единствен човек. Нещо повече, вярвам, че той не би могъл да бъде дело и на никоя от настоящите книжовни или учени общности, взети поотделно.“ [р. 635–635А]

Ако се абстрахираме от безспорно важните детайли в цитираното място, в правото сме, струва ми се, да направим по-общото заключение, че Дидро като пионер, а с него и епохата на Просвещението като цяло, налага актуалното разбиране за енциклопедията като огромна всеобхватна книга, побрала целия текст на пъстрото човешко знание към момента, или иначе казано – *Светото писание на универсалната наука*, в което чисто

човешките страни и особености на отделните автори биват жертвани в името на новото божество (колективния човешки Разум). Енциклопедията е толкова по-добра, колкото по-слабо в нея се долавя личното и частното, защото то – по всичко личи – не може да обхване цялото, а го пресъздава по един разстроено и непълен начин. Отделните автори не бива да фигурират в енциклопедичния текст, или поне не с пълните си имена, а като се представят само с инициали. Дори самият Дидро, макар и очевидно куртоазен човек с желание за самоизтъкване, поне на думи държи своето „себе си” далеч от текста на този грандиозен проект.

В общи линии, такава е и нашата съвременна представа за енциклопедията – представа за един малко или много нечовешки авторитет на универсалното знание, чиято истина е неоспорима, ако и зад нея да не прозира никакво конкретно лице. В крайна сметка, щом като знанието е ценност, науката трябва да важи заради самата себе си... Само че Дидро не би се съгласил с подобна представа. Говорейки за колективното съавторство не само на енциклопедичния текст, но и на човешкото познание изобщо, той различава два типа участници в него – *учените-откриватели* и *класическите автори*. Без да се спирам на детайлите в това различаване, като изследовател на античността не мога да не се върна към класическото разбиране за енциклопедия, а с това и към умишлено пропуснатия по-рано финал на определението, което Дидро дава в началото на своята статия.

И така, класически автор в случая е човек, който се грижи „направените открития [в областта на науката и познанието до момента] да бъдат свързани помежду си и сложени в ред, *така че все повече хора да бъдат просветени*” [р. 635А; курсивът мой – В. М.]. С две думи, класическият автор е не учен-откривател, а учител и възпитател: задачата му е да сведе научната до човешка истина. Тук паралелът с античната „енциклопедия” се набива на очи. Без да сме съвсем сигурни за най-ранните му употреби, изразът *enkýklios paidéia* в древна Елада е значел най-напред определен тип обучение, наричано също ‘музика’, при което младежите от знатен произход са усвоявали празничните практики на танца, песента, инструменталното изпълнение и поезията, или с една дума – онова, което гърците най-общо наричали *chorós* (едновременно „хор” и „хоро”). Едно антично свидетелство, обърнато в стихове, обобщава по нагледен начин значенията на *enkýklios paidéia* (или „енциклопедия”):

„*Енциклопедия* в собствен смисъл се нарича лириката, доколкото тя първа е приела това название – поради факта, че стоейки *в кръг*, лирическият хор от петдесет души е огласявал своите песни. Та в собствен смисъл *енциклопедия*

е лириката. Във втори смисъл *енциклопедия* е също цикълът, който обхваща всички науки: граматика, реторика и философия, заедно с четирите изкуства, които са ѝ подчинени – аритметика, музика, геометрия, също и обхождащата небесата астрономия. Всички те в преносен смисъл се наричат *енциклопедия*...“ [Ioann. Tzetz. *Hist.* 11.520–533 = Porph. fr. XX Nauck]

Както става ясно, старата гръцка „енциклопедия“ не е нито книга, нито наука в нашия смисъл на думата, а устен вид обучение, чието наименование произтича не от „цикъла“ на универсалните познания, а от разполагането на празничния хор „в кръг“. Дори и по-късно, когато класическата култура ражда второто значение на енциклопедията като „кръг от знания“, устният и дидактичен елемент си остава водещ. Фокусът в античния проект е не енциклопедичният текст, знание или наука, а „енциклопедичната“ личност на възпитания и учен човек, възплъщаваща добродетелта и благополучието на неговата общност. Този подчертано „хуманен“ мотив присъства и в уводните думи на Дидро от посочената статия, които не цитирахме докрай:

„В действителност, целта на такава енциклопедия е (i) да събере познанията, пръснати по цялата земя, (ii) да представи общата им система на хората, с които живеем, както и (iii) да я предаде на онези, които ще дойдат след нас, така че делото на изминалите векове да не се окаже напразно и без полза за идните времена. В крайна сметка, *цел на енциклопедията е нашите потомци, ставайки по-образовани, да станат заедно с това по-добродетелни и по-щастливи, а и ние да не си отидем без заслуга към човешкия род.*“ [р. 635; курсивът мой – В. М.]

Мисля, че посоченото място от френския мислител би послужило като подходящо мото за всеки един енциклопедичен проект и в наши дни. Все пак, енциклопедията е не само жанрът на безличния научен универсализъм – в нея е необходимо да се чувства „твърде човешкият“ характер на знанията, пръснати по земята.